

**Darüşşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi / Darüşşifa Journal Of Islamic
Medical History Research**

ISSN: 2822-4949 / (Aralık / Dec 2024) 3/2

Hekim ve Mütercim Huneyn b. İshak
Physician and Interpreter Hunayn b. Ishaq

MAHMUT ESMER

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Doktor
İstanbul University, Faculty of Theology, Islamic History and Arts, Ph.D.

İstanbul, Türkiye

mahmut.esmer@hotmail.com

orcid.org/0009-0009-5754-2189

MAKALE BİLGİSİ/ARTICLE INFORMATION

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15 Mayıs 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 24 Haziran 2024

Yayın Tarihi/Published: 31 Aralık 2024

ATIF/CITE AS

Esmer, Mahmut "Hekim ve Mütercim Huneyn b. İshak" Darüşşifa İslam Tıp Tarihi
Araştırmaları Dergisi, (Aralık / Dec, 2024) 3/2

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile
lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License (CC BY-NC).

İNTİHAL/PLAGIARISM Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal
içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software

Physician and Interpreter Hunayn b. Ishaq

Abstract

To understand the medical advancements and translation movements of the Abbasid period, it is essential to recognize the prominent figures of that era. These individuals played a pivotal role in guiding scientific activities through their contributions and influence on scientific progress. Their works, writings, and ideas provide valuable insight into the overall character and scientific essence of the period. Thus, in order to comprehend the peak of medical science and the translation movement during the Abbasid era's scientific development process, we felt the need to examine the distinguished scholar Hunayn ibn Ishaq. In this context, our study will begin by briefly discussing the city of Hira, where Hunayn, an important physician and translator, lived and was educated.

Keywords: History of Islam, Abbasid period translation movement, Abbasid period Islamic medicine, Hira, Hunayn ibn Ishaq.

Hekim ve Mütercim Huneyn b. İŝhak

Öz

Abbâsî döneminde gerçekleşen tıp alanındaki gelişmeleri ve tercüme hareketlerini anlamak için o dönemde öne çıkan kişileri tanımak oldukça önemlidir. Bu kişiler, söz konusu dönemdeki bilimsel gelişmelere olan katkıları ve gelişmelerdeki rolleriyle adeta bilimsel faaliyetlere yön vermişlerdir. Onların çalışmaları, eserleri ve düşünceleri söz konusu dönemin genel karakterini ve bilimsel mahiyetini anlamamıza yardımcı olacaktır. Dolayısıyla Abbâsî dönemi bilimsel gelişim sürecinde tıp ilminin ve çeviri hareketinin zirve noktasının anlaşılması için mütebahhir bir âlim olan Huneyn b. İŝhak'ı araştırma gereği hissettik. Bu bağlamda, araŝtırmamızda önemli bir tabip ve mütercim Huneyn'in yaşadığı ve yetiştiği Hîre ŝehrinden kısaca bahsederek konuya başlayacağız.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, Abbâsî dönemi çeviri hareketi, Abbâsî dönemi İslam tıbbı, Hîre, Huneyn b. İŝhak.

Giriş

şehir, bir bireyin yaşamını ŝekillendiren mihver faktörlerden biridir. Fiziksel, sosyal, kültürel ve ekonomik unsurları, insan davranışlarını, tutumlarını ve biliŝsel durumunu önemli ölçüde etkiler. Bundan ötürü bilim insanının dünyaya geldiği ve yaşadığı şehir, yetişmesi ve gelişmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Başka bir ifadeyle her ne kadar şehrin bânisi birbirine toplumsal bağlarla merbut olan insan olsa da şehir, zamanla içinde yaşayan insanı üreten, onun zihin dünyasını kurgulayan, yaşamını biçimlendiren

bir fâile dönüşür.¹ Nitekim şehirler sadece fiziksel mekanlar değil, aynı zamanda bireylerin kimliklerini ve toplumsal yapılarını inşa eden dinamik varlıklardır. Dolayısıyla Huneyn b. İshak'ın hayatını daha iyi anlamak için doğduğu muhiti göz önünde bulundurmamak önem arz etmektedir. Bunun için de Huneyn'in dünyaya geldiği ortam olan Hîre şehrinin ilmi hayatından kısaca söz etmek gerekir.

Hîre şehri, Irak'ın batı tarafında, Kûfe yakınlarında günümüz Necef şehrinin sınırları içerisinde yer almaktadır. Çağdaş araştırmacılar, isminin Süryânîce bir kelime olan ve ordugâh anlamına gelen hirtâ kelimesinden geldiği kabul edilmektedir. Şehrin kuruluşu hakkında ise kaynaklarımızda çeşitli mitolojik hikayeler bulunmaktadır. Buna göre Hîre'nin kuruluşu II. Nebukadnezar (Buhtunnasr)² dönemine dayandırılmaktadır.³ Buna karşın çağdaş tarihçiler Hîre şehrinin ilk defa miladi 240 yılında Sâsânîlerin verdiği kral unvanıyla burada devlet kuran Hîrelilerin başşehri ve büyük bir ticaret merkezi olarak tarih sahnesine çıktığını ileri sürmektedirler.⁴

Huneyn b. İshak'ın doğduğu ve yaşadığı Hîre'nin ilmi hayatı, onun bilgiye olan ilgisini ve bilimsel çalışmalarını teşvik etmiştir. Şehirdeki kütüphaneler, okullar ve ilim meclisleri, Huneyn'in eğitime ve entelektüel gelişimine büyük katkılarda bulunmuştur. Ayrıca, Hîre'deki bilim insanları ve düşünürler, Huneyn'in düşünce yapısını ve araştırma yöntemlerini etkilemiştir. Nitekim Hîre şehri Huneyn b. İshak'ın yetiştiği dönemde Grek bilim geleneğini sürdüren ve İslam coğrafyasının önemli bilim merkezlerinden biriydi.⁵

İslam kaynakları, İslam tarihinin ilk dönemlerinde Hîre'de birçok eğitim-öğretim faaliyeti sağlayan manastır ve kilisenin bulunduğunu ve bunların sayılarının yaklaşık elli kadar olduğunu nakletmektedir.⁶ Bu mahfillerde, Asurlulardan ve Babillerden miras kalan ilmî eğitim gören öğrencilere aktarıyordu⁷. Burada astronomi, felsefe, kutsal kitapların tefsiri, müzik, şiir, tıp ve dini ilimlerle birlikte Grekçe, Arapça ve Süryânîce filoloji öğretimi yapılmaktaydı. Ayrıca bu eğitim kurumlarında o dönemde kaynak olarak kullanılan ve okutulan kitaplardan oluşan büyük kütüphaneler vardı⁸. Grekçe ve Arapça dil eğitiminin olması zamanın Grekçe tıp literatüründen çeviriler yapılmasına olanak sağlamıştır.⁹ Yine Grek felsefesinin temel kaynaklarının çevirisi ve tedrisi Hîre'nin manastırlarında gerçekleşmiştir. Örnek olarak Hîre

* Bu makaleyi doktora tezimden oluşturdum.

¹ Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Horasan'ın Bilim Merkezi: Merv* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2016), 7.

² Milattan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralı.

³ Tâberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Târîhü't-Taberî: târîhü'r-rusül ve'l-mülûk*, I-XI, thk., Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, (Beyrut, Darü'l-Ma'rife, 1967) 1/558.

⁴ Cevad Ali, *el-Mufaşşal fi târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, I-XX, (Beyrut; Darü's-Sâkî, 2001), 7/15.; Abdulhalik Bakır, *el-Hîre*, 47.

⁵ Gutas, Dimitri, Yunanca Düşünce, *Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça çeviri hareketi ve erken Abbasi toplumu*, trc. Lütfü Şimşek (İstanbul; Kitap Yayınevi, 2003), 26.

⁶ Abdulgani, Arif Ahmed, *Târîhü'l-Hîre fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, (Şam: Darü'l-Kinan1993), 347.

⁷ Arif Ahmed Abdulgani,, *Târîhü'l-Hîre fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, 347.

⁸ Şabüştî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. 388/998), *ed-Diyarat*, Thk. Korkis Avvad (Bağdat: Matbaatü'l-Maarif, 1966) 39.

⁹ Kazancı, Fuad Yusuf, *Usulu's-Sakafetü's-Süryani fi Biladi Beyne'l-Nehreyni* (Bağdat: Darü's-Şuuni's-Sekafiyeti'l-Amme2010), 135.

Mitranlığı yapan ve aynı zamanda filozof olan Abdu Yesu' İslam'dan önce Grekçeden Arapçaya çok sayıda mantık ve felsefe kitabının çevirisini yapmıştır. Çevirisi yapılan kitaplar medreselerde okutulmuştur.¹⁰

Bahsettiğimiz bu ortam Huneyn'in de müntesibi olduğu hem ilmî hem de dinî bir cemaat olan 'Ubbadların mirasıdır. Nitekim Hîre şehrinin tebaası içerisinde en kültürlü grubu olan 'Ubbadlar, ilmî faaliyetlerde önemli bir etkiye sahip olmuşlardır¹¹. Zira Hîre'de açtıkları mahfillerde çeşitli dil ve alanlarda eğitim faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bu faaliyetlerin sağladığı imkânlarla, Yunan felsefesinin farklı dillere aktarılmasında da etkili olmuşlardır. Özellikle Yunancadan tıp ve felsefe alanlarında çeviriler yapmışlardır¹². 'Ubbadlar, yeni Eflatuncu düşünceden ve Helenistik kültürden etkilenmiş ve bu kültür ile Arap dünyası arasında bir köprü vazifesi ifa etmişlerdir. Dahası görüşleri Arabistan'ın diğer bölgelerinde yankı uyandırmıştır¹³. Bu grup Hıristiyan Nasturî mezhebinin Araplar arasında yayılmasında da önemli bir rol oynamıştır¹⁴. Yine Kûfe'de ortaya çıkan inziva ve tasavvuf yaşamında 'Ubbadların etkisi olduğu kabul edilmektedir.¹⁵

Sonuç olarak, Hîre eğitim-öğretim merkezlerinin Abbâsî döneminde tezahür eden İslam medreselerine temel ve örneklik teşkil ettiği söylenebilir. Zira bu merkezlerde yukarıda ifade ettiğimiz gibi okuma-yazma, temel cebir bilgileri, teoloji, tıp, felsefe, filoloji, zooloji, eczacılık ve bunların temel kaynaklarının çeviri faaliyetleri Abbasîlerin desteği ve himayesiyle sürdürülmüştür.¹⁶

Huneyn b. İshak

Huneyn b. İshak, 194/810 tarihinde bir eczacı babanın çocuğu olarak Hîre şehrinde dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebu Zeyd Huneyn b. İshak el-'Ubadî'dir.¹⁷ Ailesi Hîre'de yaşayan Nesturî mezhebine mensup olan ve kendilerine 'Ûbbad denilen Hıristiyan bir ailenin çocuğu olmasından dolayı 'Ubadî nisbesiyle anılmıştır.¹⁸ Hîre'de yerleşmiş Hıristiyanlığı benimsemiş olan çeşitli kabilelere mensup Araplar, putperest Araplardan ayırt edilmek için kendilerini 'Ûbbad olarak tanımlamışlardır.¹⁹ Bu zümreye mensup olan Huneyn'in babası dönemin saygın ilimlerinden eczacılıkla iştigal etmiştir. Ancak Huneyn'in babası İshak hakkındaki veriler oldukça sınırlıdır. Kaynaklarımız, yalnızca İshak'ın ismi ve yaptığı işle ilgili bilgileri sunmaktadır.²⁰ Diğer aile fertlerine gelince kaynaklarımız onun annesi veya kardeşlerinden söz etmemektedir. Ancak yeğeni ve aynı zamanda talebesi olan Hubeyş'ten bir kız kardeşinin olduğunu anlıyoruz.²¹

¹⁰ Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, (Ankara; Ankara Okulu Yayınları, 2015),199.

¹¹ Nafia, Muhammed Mebruk, *Tarihu'l-Arab: Asru ma Kable'l-İslam*, (Kahire: y.y., 1948), 97.

¹² el-Cuburî, İbrahim Muhammed Ali, *Merakiz el-Hayeti'l-Fikriyye fi'l-Hire Kable'l-İslam*, Mecelletü't-Terbiye ve'l-İlm, 2012: 80-115, S. 87.

¹³ M. Mahfuz Söylemez, *Kûfe*, 198.

¹⁴ Muhammed Mebruk Nafia, *Tarihu'l-Arab: Asru ma Kable'l-İslam*, 97.

¹⁵ M. Mahfuz Söylemez, *Kûfe*, 198.

¹⁶ Fuad Yusuf Kazancı, *Usulu's-Sakafetü's-Süryani fi Biladi Beyne'l-Nehreyni*, 134

¹⁷ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-e'tibbâ*, 257.

¹⁸ İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddin Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî (ö. 646/1248), *İhbârü'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ*, nşr., İbrâhîm Şemseddin (Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 133.

¹⁹ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ*, 133.

²⁰ Semrai, Kemal, *Muhtasaru fi Tarihi't-Tibi'l-Arabi*, I-II, (Beyrut, Darü'n-Nidal, 1990), 1/ 376.

²¹ Muhammed Ali Zerkân, *Huneyn b. İshak: Şeyhü'l-Mütericimini'l-Arab*, el-Arabî, 1983/1: sayı 192, 131-135, 131.

Huneyn, hayatının ilk döneminde Hıristiyan teoloji eğitimini almıştır. Hatta bu eğitimi başarı ile tamamlayan kişilere giydirilen ve “Zinâr” adı verilen cübbeyi giymeyi hak ettiği ifade edilmektedir.²² Aynı zamanda dinî eğitiminin gerekliliği olarak Süryânîceyi iyi bir şekilde öğrenmiş olmalıdır.²³ Zira o dönemde Nesturî mezhebinin temel itikadî metinleri Süryânîce idi. Dolayısıyla o dönemde Hîre’de Hıristiyanlığı benimseyenlerin özellikle de din adamlarının Süryânîceyi iyi bildiğini söylemek yanlış olmaz.²⁴ Hatta O’Leary, Huneyn b. İshak’ın küçükken Süryânîce konuştuğunu ve ancak belli bir yaşa gelince yaşadığı muhitten dolayı Arapçayı öğrenmek zorunda kaldığını ifade etmektedir.²⁵

Huneyn b. İshak, babasının mesleğinden etkilenecek tıp eğitimine yönelmiştir. Zira yetiştiği ortam bilgi ve marifet elde etme duyarlılığını kazanmasına etki etmiştir. Böylece henüz küçük yaşta olmasına rağmen ilim elde etmeye ve ilim meclislerine katılmaya özen göstermiştir.²⁶ Bunun yanı sıra ailesinin onun eğitimine önem verdiği ve tabip olmasını istediği ifade edilmektedir.²⁷ Ahmed Emîn, babasının onun tıp eğitiminin alt yapısını oluşturduğunu söylemektedir.²⁸ Ailesinin desteği ve teşvikleriyle Huneyn’in henüz on iki yaşlarında iken dönemin ilim ve kültür merkezi Bağdat’a ilim tahsili için gittiği bilgisi verilmektedir. Burada Cündişâpûr’da eğitim almış bir hekim olan Ebû Zekerıyyâ Yûhannâ b. Mâseveyh’in (ö. 243/857) rahle-yi tedrisinde tıp dersleri almaya başlamıştır.²⁹ Buna karşın Huneyn b. İshak’ın, Yuhannâ b. Mâseveyh’in Cündişâpûr’da ilim meclisine katıldığı da ifade edilmektedir.³⁰ İbn Mâseveyh’in ilim meclisinde tıp alanında dönemin en geniş ve ileri düzeyde bir eğitim verildiği belirtilmektedir.³¹ Dolayısıyla Huneyn’in Bağdat’ta mı yoksa Cündişâpûr’da mı İbn Mâseveyh’in meclisine katıldığı konusunda iki farklı görüş ileri sürülmektedir. Bu iki görüşü değerlendirecek olursak Bağdat’ta katıldığına dair görüşün daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Zira İbn Mâseveyh’in doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Halife Hârûnürreşîd döneminde (786-809) Bağdat’ta doğduğu tahmin edilmektedir. Babası, Cündişâpûr bimaristanında eczacı olarak görev yaparken halifenin daveti üzerine Bağdat’a gelmiştir.³² Buna karşın Yuhannâ b. Maseveyh, hemşerilerine eğitim vermek için dönemin en önemli tıp merkezlerinden olan Cündişâpûr bimaristanına gitmiştir. Bu sırada Huneyn b. İshak’ın Cündişâpûr’da Yuhannâ b. Mâseveyh’ten ders almış olma ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.³³ Nitekim İbn Ebû Usaybia (ö. 668/1269)

²² İbnü'l-Kıffî, *İhbârü'l-'ulemâ bi-ahbâri'l-hükemâ*, 132.

²³ Şehate Seyid Zağlul, *es-Süryaniye ve Hadarati'l-İslâmiyye*, (İskenderiye, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, Dârü'l- Ma'rifeti'l-Câmiyye1975), 98.

²⁴ Ahmed b. Muhammed b. Abdullah Dübyan, *Huneyn b. İshak: dirase tarihiyye ve lugaviyye*, I-II (Riyad,, Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1993), 1/76-77.

²⁵ de Lacy O'leary, *'Ulumü'l-Yunan ve sebili İntikaliha ila'l-'Arab*, Arapçaya trc. Vehîb Kâmil, (Kahire, Mektebetü'l-Nahda-l Mısıriye 1962), 90.

²⁶ Mahir Abdülkadir Muhammed, *Huneyn b. İshak el-asrû'z-zehabi li't-terceme*, (Beirut, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1987), 34.

²⁷ Muhammed Abdülhamid el-Hammud, *Medresetu Huneyn b. İshak ve ehemiyetihi fi't-tercümeti'l-Arabiyye*, *Mecelletu'l-Ma'rife*, Temmuz 2001/ 454, 188-222, 190.

²⁸ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, (el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb; Mektebetü'l-ûsra, 1997), 1/304.

²⁹ Ahmed b. Muhammed b. Abdullah Dübyan, *Huneyn b. İshak*, 77.

³⁰ Huneyn b. İshak (260/873) *Kitâbü'l-aşr makalat fi'l-ayn*, thk. Max Mayerhof, (Kahire, el-Matbaati'l-Emiriyye, 1928), Max Mayerhof'un yazdığı mukaddime,15; Amir Reşid Samerrai, Abdülhamid Aluçi, *Asaru Huneyn b. İshak*, (Bağdad, Mecmaü'l-Lugati's-Süryaniyye 1974), 5.

³¹ Mahir Abdülkadir Muhammed, *Huneyn b. İshak*, 35.

³² İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-e'tebbâ*, 242; Kaya, M. Cüneyt, “Yûhannâ b. Mâseveyh” TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2013), XLIII, 582.

³³ Samrai, Amir Reşid Abdülhamid Aluçi, *Asaru Huneyn b. İshak*, (Bağdad, Mecmaü'l-Lugati's-Süryaniyye, 1974), 5.

da bunu destekler nitelikte bilgi aktarmaktadır. Buna göre belli dönemlerde Yuhannâ b. Mâseveyh, yerine bir vekil bırakarak Bağdat'tan ayrılmıştır.³⁴

Huneyn b. İshak, kıvrak zekalı, hızlı kavrama yeteneğine haiz ve araştırmacı bir yapıya sahiptir. Huneyn, tıp felsefesine ve hastalık semptomlarının yorumlanmasına büyük ilgi duymaktadır.³⁵ Bunların yanı sıra, ilim elde etme çabası sayesinde kısa sürede Yuhannâ b. Mâseveyh'in gözde öğrencisi olmuştur.³⁶ Hatta Huneyn b. İshak, Yuhannâ b. Mâseveyh'in derslerine etkin katılımının yanı sıra hastalara ilaç dağıtım görevini de yerine getirmektedir.³⁷ Huneyn'in tıp eğitimi aldığı dönemde uygulanan yöntemde, hem teorik olarak nakledilen bilgiler telkin yoluyla aktarılmakta hem de bu bilgilerin sınanması yapılarak doğrulanması sağlanmaktadır.³⁸ Böylece öğrenci ile öğretmen arasında etkin bir diyalektikle bilgi işleme ve uygulama yapılmaktadır. Dahası böyle bir eğitim süreci içerisinde Huneyn'in kavramaya yönelik soru sormayı ve tartışmayı seven tabiatı vardı.³⁹

Huneyn'in derse aktif katılımı ve sık sık soru sorması, hatta Yuhannâ b. Mâseveyh ile münakaşaya yeltenmesinin hocasını bezdirdiği anlaşılmaktadır.⁴⁰ Bununla birlikte Yuhannâ b. Mâseveyh'in sert mizaçlı ve asabi tabiata sahip olması onun en gözde öğrencisi Huneyn ile arasını açmıştır.⁴¹ Nitekim İbnü'l-Kıftî'nin (ö. 646/1248) aktardığına göre Huneyn, ders esnasında okuyup anlamadığı bir konuyu İbn Mâseveyh'e sormuştur. İbn Mâseveyh'in bu soruyu cevaplamamasına rağmen Huneyn soru sormaya devam etmiş ve böylece hocası Huneyn'i ders halkasından çıkarmıştır.⁴²

İbn Mâseveyh, Hırelî öğrencisi Huneyn'i ders halkasından çıkarmakla kalmamış onu ağır bir şekilde azarlamıştır. Buna göre Yuhannâ b. Mâseveyh, Huneyn'e "*Ne oluyor da Hırelîliler tıpla iştiğal ederler? Sen git yakınlarına sana 50 dirhem versin onunla bir dirheme küçük bir sepet, üç dirheme zurnık (arsenik) ve diğer kalanlarla da Kûfe ve Kâdisiye yuları al. Bunlarla yol kenarında otur ve bağırarak sat. Burada elde edeceğinden fazla kazanırsın tıp senin neyine*" demiştir. Bu hakaretler kendisini ilime adanmış Huneyn'in çok zoruna gitmiş ve dersten çıkarak eğitim gördüğü bimaristandan ayrılmıştır.⁴³ Hatta İbnü'l-Kıftî, Huneyn'in İbn Mâseveyh'in yanından ağlayarak ayrıldığını söylemektedir.⁴⁴ İbn Ebû Usaybia, Yuhannâ b. Mâseveyh'in Huneyn b. İshak'ı ders halkasından kovmasının ardında başka bir sebep yattığını kaydetmektedir. Buna göre, Yuhannâ b. Mâseveyh'in Huneyn b. İshak'ı meclisinden kovmasının asıl sebebi onun çok soru sorması değil, esasen Bağdat'ta faaliyet gösteren Cündişâpûr menşeli hekimlerin, genellikle halkı tüccar olan Hırelîliler'in tıpla meşgul olmasını hoş karşılamamasıdır.⁴⁵ Ayrıca Cündişâpûr asıllı hekimlerin hemşerilik asabiyeti

³⁴ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ*, 250.

³⁵ Edward G. Browne, *İslâm Tıbbı*, trc. Enise Baş, (İstanbul; İnkılab, 2012), 31.

³⁶ Söylemez, M. Mahfuz, *Bilimin Yitik Şehri Cündişâpur*, (Ankara; Ankara Okulu, 2015), 130.

³⁷ Edward G. Browne, *İslâm Tıbbı*, 31.

³⁸ Kemal Semrai, *Muhtasar et-Tib*, 1/377.

³⁹ Ahmed b. Muhammed b. Abdullah Dübyan, *Huneyn b. İshak*, 79.

⁴⁰ İbnü'l-Kıftî, *İhbâri'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ*, 134.

⁴¹ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ*, 259.

⁴² İbnü'l-Kıftî, *İhbâri'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ*, 134.

⁴³ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ* 258.

⁴⁴ İbnü'l-Kıftî, *İhbâri'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ*, 134.

⁴⁵ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ*, 258.

yaptıklarını ve tabipliği tekellerinde bulundurmamak istemelerine dayandığı da ifade edilmektedir.⁴⁶ Bunun yanı sıra İbn Ebû Usaybia, buna atıfta bulunarak Yuhannâ b. Maseveyh'in Huneyn b. İshak'ı küçümseyip onun için "bu İbadî çocuğunun tıp öğrenmesi imkânsız" dediğini aktarmaktadır.⁴⁷ Mayerhof, Yuhannâ b. Mâseveyh'in Huneyn'i kovmasının nedenini, Yuhannâ'nın kişisel egosuna bağlayarak onun kibirli olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸ Yine M. Söylemez, Yuhannâ b. Maseveyh'in Huneyn b. İshak'ı kovmasını anlık öfkesine yormaktır. Bu yargısına Cûndîşâpûr'da Hâris b. Kelede gibi yabancıların eğitim gördüğünü örnek göstererek gerekçesini sunmaktadır.⁴⁹

İbn Mâseveyh, Huneyn'in kovulduğu ders halkasında, Galen'in *Heresies (el-Firak)* eserini Grekçe mütalaa ediyordu.⁵⁰ Genç yaşta olan Huneyn büyük ihtimalle Grekçeyi bilmediğinden dersi anlamak için hocasına birçok soru sormuştur. Zira İbn Mâseveyh'in meclisinden ayrılmasından hemen sonra Grekçeyi öğrenmek üzere yola koyulmuştur.⁵¹ Nitekim yaklaşık iki yıl boyunca Huneyn, tıp ilmînin kaynağına inmek ve en eski tıp literatürüne hâkim olmak amacıyla daha büyük bir hırsla Bizans topraklarına,⁵² Suriye, Anadolu ve Mısır'a seyahat etmiş⁵³ ve nihayetinde İskenderiye'ye gitmiştir.⁵⁴ Bu dönemde İskenderiye kadim Yunan felsefesi, tıbbi ve ilahiyatının en önemli merkezlerden biriydi.⁵⁵ Huneyn, burada Süryânîce ve Arapçaya tercüme edebilecek kadar Grekçe öğrenmiştir. Ayrıca tıp ve felsefe dersleri de almıştır.⁵⁶ Hipokrat, Aristo, Galen, Dioscorides gibi antik Yunan düşüncesi temsilcileriyle tanışmıştır. Söz konusu filozofların eserlerini inceleme fırsatını bulmuştur.⁵⁷ Huneyn, öğrenciliği sırasında tekrar aynı tepkiyle karşılaşmamak için kendisinin Hîreli ve özellikle de 'Ûbadlardan olduğunu gizlemiştir. Tanınmamak için saç ve sakalını uzatarak görünüşünü değiştirmiştir. Bu halde iken İskenderiye'de arkadaşı ve aynı zamanda hekim olan Yusuf b. İbrahim ile karşılaşmıştır. Yusuf, Huneyn'in kimliğini gizlemesine rağmen onu sesinden tanımıştır. Huneyn Grekçeyi öğrenene dek ondan bu durumu gizli tutmasını istemiştir.⁵⁸ Huneyn, İskenderiye'de Grekçeyi Homeros'un şiirlerini ezberinden okuyacak⁵⁹ ve onları yorumlayacak seviyeye ulaşana kadar kalmıştır. Böylece kadim Yunan felsefe eserlerini şerh edebilecek dereceye ulaştığı kaydedilmektedir.⁶⁰ Hatta Huneyn'in okuduğu Grekçe eserlerde yine Grekçe notlar tuttuğu ifade edilmektedir.⁶¹ Huneyn b. İshak, sadece Grekçeyi öğrenmekle yetinmemiş, antik Helen kültürünü öğrenmiş

⁴⁶ İbnü'l-Kiftî, *İhbâri'l-'ulemâ' bi-ahbârî'l-hükemâ*, 134.

⁴⁷ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ*, 258.

⁴⁸ Huneyn b. İshak, *Kitâbü'l-aşr makalat fi'l-ayn*, Max Mayerhof'un yazdığı mukaddime, 15.

⁴⁹ M. Mahfuz Söylemez, *Bilimin yitlik şehri Cûndîşâpur*, 94.

⁵⁰ Ahmed b. Muhammed b. Abdullah Dübyan, *Huneyn b. İshak*, 78.

⁵¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Hassân b. Cülcül el-Endelûsî (ö. 384/994), *Tabakâtü'l-eṭṭibbâ ve'l-hükemâ*; İshak b. Huneyn el-İbâdî (ö. 298/910), *Târîhü'l-eṭṭibbâ ve'l-felâsife*, thk., Fuad Seyyid, (Beyrut; Müessesetü'r-Risâle, 1985), 69; de Lacy O'leary, *'Ulumü'l-Yunan ve sebîlu İntikalihâ ila'l-Arab*, 225.

⁵² İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-eṭṭibbâ ve'l-hükemâ*, 69.

⁵³ Kemal Semerai, *Muhtasarı fi Tarihi't-Tibi'l-Arabi*, I, 378.

⁵⁴ İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-eṭṭibbâ ve'l-hükemâ*, 69; de Lacy O'leary, *İslam düşüncesi ve tarihteki yeri*, trc. Yaşar Kutluay, Hüseyin Yurdaydın, (Ankara; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1971), 76.

⁵⁵ Fahri Macit, *İslam Felsefesi Tarihi*, trc. Kasım Turhan, (İstanbul Ayısı Kitapları 1998), 23

⁵⁶ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ*, 258.

⁵⁷ Kemal Semrai, *Muhtasarı fi Tarihi't-Tibi'l-Arabi*, I/ 378

⁵⁸ Edward G. Browne, *İslâm Tıbbi*, trc. Enise Baş, (İstanbul; İnkılab, 2012), 31.

⁵⁹ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ*, 258.

⁶⁰ Sami Halef Hamarne, *Târîhu tûrasi'l-ulumî t-tıbbiyye 'inde'l-Arab ve'l-Müslimin*, (İdlib, Câmîatü'l-Yermük, 1986), 161.

⁶¹ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ*, 259.

ve benimseyerek adeta bir Yunan filozofu haline gelmiştir.⁶² İbn Cülcül (ö. 384/994), Huneyn b. İshak'ın ilim hayatında İskenderiyelilerin metodunu benimsediğini ve onların yöntemi olan soru cevap üslubunu teliflerinde başarıyla kullandığını söylemektedir.⁶³ Yine İbnü'l-Kıfti, Greklerin metoduna göre gramer kitabı telif ettiğini ifade etmektedir.⁶⁴ Tüm bunların yanında Huneyn, Helenistik dönemde İskenderiyeli hekimler tarafından ders kitabı olarak işlenen ve Galen'e ait 16 kitaptan oluşan *Cevami'u'l-İskenderiyyûn* olarak adlandırılan külliyyatı İskenderiye'den alarak Bağdat'a götürmüştür.⁶⁵

Huneyn b. İshak'ın İskenderiye'de Grekçeyi hangi medresede ve kimden öğrendiği bilinmemekle beraber önceleri Bağdat'ta İbnü'l-Hasî adlı bir kişiden Grekçe dersi aldığı ifade edilmektedir.⁶⁶ İbn Ebû Usaybia'nın aktardığına göre İbnü'l-Hasî, Halife Hârûnürreşîd'in Rum asıllı Hurşî adlı cariyesinin evlatlığıdır. Cariye henüz küçük yaşından itibaren bu evlatlığına Grekçeyi ve okuma yazmayı öğretmiştir. Huneyn Bağdat'a geri döndüğünde yaptığı ilk şey İbnü'l-Hasî'nin yanına gitmek olmuştur. Hatta Yusuf b. İbrahim, Huneyn'i İbnü'l-Hasî'nin meclisinde Homeros'un şiirlerini okurken duyduğunda Bağdat'a geri döndüğünü fark etmiştir.⁶⁷

Huneyn'in, İskenderiye'den 211/826 senesi dolaylarında yanında kadim Grek yazma eserleriyle birlikte Bağdat'a geri döndüğü ifade edilmektedir.⁶⁸ Huneyn, Bağdat'tan döndükten sonra Memûn'un özel doktoru Cibrâil b. Buhtîşû'nun (ö. 213/828) ilim meclislerine katılmıştır.⁶⁹ İbn Ebû Usaybia'nın belirttiğine göre burada Abbâsî Halifesi Memûn'un özel doktoru Cibrâil b. Buhtîşû için Galen'in *Kitabû't-Teşrîh* kitabının bazı fasiküllerini tercüme etmiştir.⁷⁰ Yeni hocası Cibrâil b. Buhtîşû onun dakik, sahih ve açıklamalı tercümelerini çok beğenmiştir. Huneyn, hocasıyla iyi anlaşmaktadır ve hocası onu överek, onun iyi bir tabip ve mütercim olacağını söylemiştir. Ona saygı ve övgüyle "*Ya Rabîm Huneyn!*" (يارين حنين)⁷¹ yani üstadım diye hitap etmiş ve orada bulananlar bu ifadeyi abartılı bulunca Cibrâil b. Buhtîşû; "*Bu gence yapmış olduğum övgüyü bana çok görmeyin! Bunun yaşı biraz daha ilerlesin Curcis'in (tercüme) hatalarını ifşa edecek.*" demiştir.⁷² Cibrâil b. Buhtîşû'nun bahsettiği Curcis, Rasû'l-'Aynli Curcis olup Grekçeden Süryâniceye yaptığı tercümelerle tanınan biridir.⁷³ Huneyn b. İshak'ın bu övgülerden sonra kendine güveni artmıştır. Çantasından tercüme ettiği bir kitabı çıkararak Yusuf b. İbrahim'den Yuhannâ b. Maseveyh'e götürmesini ve Cibrâil b. Buhtîşû'nun onun hakkındaki methiyelerini de ona iletmesini söylemiştir. Huneyn, gönderdiği tercüme nüshasında ismini gizlemiş ve Yusuf'tan Yuhannâ'nın beğenmesi halinde tercümeyi kendisinin

⁶² İbn Fazlullah el-Ömerî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâlikü'l-emşâr*, I-XXVII; thk. Kamil Selman el-Cubûrî, (Beyrut; Darû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 9/409.

⁶³ İbn Cülcül, *Tabakâti'l-eṭṭibbâ ve'l-hükemâ*, 69.

⁶⁴ İbnü'l-Kıftî, *İḥbârü'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ*, 133.

⁶⁵ Demirci, Mustafa, Antik Yunan Kitaplarının Abbasiler Bağdat'ına Yolculuğu, *İslamiyat*, 7/ 2, 2004, 43-60, 47.

⁶⁶ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi ṭabakâti'l-eṭṭibbâ*, 258; Katipoğlu, Hasan, İlhan Kutluer, "*Huneyn b. İshak*" TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), XVIII, 377-380, 377.

⁶⁷ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi ṭabakâti'l-eṭṭibbâ*, 258.

⁶⁸ Kemal Semerai, *Muhtasarü fi târihi't-tıbbi'l-'Arabi*, 1/ 378

⁶⁹ İbnü'l-Kıftî, *İḥbârü'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ*, 134.

⁷⁰ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi ṭabakâti'l-eṭṭibbâ*, 258.

⁷¹ Rabban, Süryanice kelime olup Muallim demektir. bkncz, İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi ṭabakâti'l-eṭṭibbâ*, 262; Ahmed b.

Muhammed b. Abdullah Dübyan, *Huneyn b. İshak*, 83.

⁷² İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi ṭabakâti'l-eṭṭibbâ*, 258.

⁷³ İbnü'l-Kıftî, *İḥbârü'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ*, 134.

yaptığını söylemesini tembihlemiştir. Yuhannâ b. Maseveyh, Huneyn'nin yaptığı tercümeyle okuyunca çok beğenmiş ve "zamanımızda Mesih'in bir kişiye vahyettiğini gördün mü" diyerek beğenisini açıklamaya çalışmıştır. Yusuf b. İbrahim, "bu zamanda hiçbir kimseye vahiy inmedi ayrıca Mesih kimseye vahyeden de değildir." diye cevap verince İbn Maseveyh, "bırak şunları! telif edilen şunlar ancak Ruhü'l-kudüs'ün desteği ve inayetiyle ortaya çıkabilir." diye Huneyn'in tercümesini tekrar övmüştür.⁷⁴ Bunun üzerine Yusuf b. İbrahim, Yuhannâ'ya meclisinden kovduğu, bir dirhem alıp sarraflık yapmasını tavsiye ettiği ve hekim olma olasılığının olmadığını belirttiği Huneyn b. İshak'ın tercümesi olduğunu söylemiştir. Bunu öğrenen Yuhannâ b. Maseveyh, Huneyn'e övgüler yağdırmış ve ona ihسانlarda bulunmuştur.⁷⁵ Tüm bunlardan sonra Huneyn'in, eski hocası Yuhannâ b. Maseveyh ile arası düzelmiş ve tıp ilminden istifade etmek üzere tekrar talebesi olarak ilim meclisine katılmıştır.⁷⁶ Ayrıca Huneyn, hocası Yuhannâ'nın başhekim olduğu Bağdat بیمارستانında onunla birlikte hekimlik yapmış ve hocasına çoğu Galen'den olmak üzere birçok eserin tercümesini yapmıştır.⁷⁷

Huneyn b. İshak, yukarıda ifade ettiğimiz gibi Grekçeyi ileri seviyede öğrenmiş ve Grek ilim mirasına vakıf olmuştur. Böylece bu mirası İslam medeniyetine aktarmayı kendine görev addetmiş ve zaman kaybetmeden çeviri işine başlamıştır. İlk başta tercümelerinde hedef dil olarak Süryânîceyi tercih etmiştir.⁷⁸ Ancak belli bir dönemden sonra artık tercümeleri Arapça yapmaya başlamıştır.⁷⁹ Bunun nedeni yukarıda ifade ettiğimiz gibi daha hayatının ilk yıllarında Süryânîce eğitim almış olmasının etkisi olabilir. Ayrıca Arapçaya tercümeyle başlamadan önce iyi bir Arapça dil bilimi öğrenme ihtiyacı duymuş olma ihtimali vardır. Zira Arapça eğitimini almak için döneminde Arap filolojisinin en önemli üssü olan Basra'ya gitmiştir.⁸⁰ İbn Cülcül, Huneyn'in dönemin en büyük Arap dil bilimcisi Halil b. Ahmed'den (ö. 175/791), Basra'da Arapça dil ve edebiyat dersi aldığını ifade etmektedir.⁸¹ İbn Ebû Useybia da onun Halil b. Ahmed'den, Sibeveyh (ö. 80/796) ile birlikte ders aldığını söylemektedir.⁸² Hatta Huneyn'in, Halil b. Ahmed'in telif etmiş olduğu Arap dilinin ilk sözlüklerinden el-Ayn'ın⁸³ bir nüshasını Basra'dan alıp Bağdat'a götürdüğünü nakledilmektedir.⁸⁴ Ancak İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) Halil b. Ahmed'in 130/791 senesinde vefat ettiğini kaydetmektedir.⁸⁵ İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995) de onun 174/787 yılında vefat ettiğini söylemektedir.⁸⁶ Her iki durum da Huneyn'in Halil b. Ahmed'den ders almasının mümkün olmadığını göstermektedir. Nitekim Huneyn b. İshak'ın 194/809 tarihinde doğduğu böylece Halil b. Ahmed'in,

⁷⁴ İbn Ebû Usaybia, 'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ, 259.

⁷⁵ İbnü'l-Kıftî, İhbârü'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ, 134-135.

⁷⁶ İbn Ebû Usaybia, 'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ, 259.

⁷⁷ İbn Fazlullah el-Ömerî, Mesâlikü'l-ebşâr fi memâliki'l-emşâr, 9/ 410.

⁷⁸ İbn Ebû Usaybia, Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ, 259.

⁷⁹ Huneyn b. İshak (ö. 260/873), el-Mesail fi't-tıbb li'l-müte'allimin, thk. Muhammed Mörsi Arab, Ebû Reyyan Muhammed Ali, (Kahire; Dârü'l-Cem'at'î'l-Misriyye, 1978), mukaddime, 14.

⁸⁰ Amir Reşid Samrai, Abdülhamid Aluçi, Asaru Huneyn b. İshak, 5.

⁸¹ İbn Cülcül, Tabakâti'l-eṭṭibbâ ve'l-hükemâ, 69.

⁸² İbn Ebû Usaybia, 'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ, 262.

⁸³ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm (ö. 385/995), el-Fihrist, trc. Ramazan Şeşen (İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 140.

⁸⁴ İbnü'l-Kıftî, İhbârü'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ, 132

⁸⁵ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümmem, thk., Ammar Reyhavi Muhammed Berekat, I-XXIII, (Bağdat; Daru'r-Risaletü'l-Alemiyye 2013), 7/ 279

⁸⁶ İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist, 140.

Huneyn'in doğumundan önce vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁷ Kanaatimizce Huneyn, Halil b. Ahmed'in öğrencilerinden Arapça dil ve edebiyat dersi almıştır. Ayrıca kaynaklarımız Huneyn'in Basra'da bulunduğu sırada İran bölgesine gittiğini ve orada Farsça öğrendiğini aktarmaktadır.⁸⁸ Nihayetinde Huneyn'in, Arapça, Grekçe, Süryânîce ve Farsçayı ileri derecede bildiği kaydedilmektedir.⁸⁹

Huneyn b. İshak, yukarıda belirttiğimiz üzere dönemin en meşhur ve itibarlı tabiplerinden ve aynı zamanda hocaları olan Cibrâil b. Buhtîşû ile Yuhannâ b. Mâseveyh'in övgülerine ve takdirlerine nail olduktan sonra şöhrete kavuşmuştur.⁹⁰ Belli bir şöhrete kavuşan Huneyn'in Musa b. Şakir ailesi ile yolu kesişmiştir. Söz konusu aile Abbâsîler döneminde ilim ve felsefenin hamileri ve destekçileri arasında yer alır. Bununla birlikte varlıklı ve önemli bir nüfuza sahip olan ailelerden biridir. Musa b. Şakir ailesi, ilmî kitapların toplanması ve çevrilmesi için büyük cömertlik göstermiştir.⁹¹ Onların ilmî faaliyetlere verdikleri destekler zengin olduklarından ziyade entelektüel olmalarıyla ilişkilendirilmiştir. Zira onlar Grek eserlerinin Bizans'tan satın alınıp getirilmesi için uzman kişileri seçip göndermişlerdir. Aynı zamanda bu aile, çevirmenleri istihdam etme konusunda da halifelerle yarışabilecek düzeydedir. Nitekim astronomi, tıp, mühendislik, mekanik, geometri ve felsefe gibi ilim dallarında eserler çevrilmesi ve yazılmasına büyük katkıları olmuştur.⁹² Musa b. Şakir'in oğulları Muhammed, Ahmed ve Hasan, Huneyn'i tanımış onun ilme ve dile vukufiyetini görünce de ona çeviri yaptırmışlardır. Onu Bizans topraklarına tıp, mühendislik, felsefe, müzik gibi alanlarda yazılmış yazmaları ve kitapları getirmek için göndermişlerdir.⁹³ Bu sayede Huneyn, Bizans topraklarının en uç kısımlarına kadar kitap toplamak için gitmiştir. Huneyn'e getirdiği kitapları tercüme etmek için de aylık yaklaşık olarak 500 dirhem maaş vermişlerdir.⁹⁴ Musa b. Şakir ailesi, Huneyn'in başarılarını gördükten sonra yeni kurulmuş olan Beytülhikme'de iyi işler yapabileceğini düşünerek Huneyn'i Halife Me'mun'a (813-833) önermişlerdir.⁹⁵ Buna karşın İbn Ebu Useybia, Huneyn'in Beytülhikme'de görevlendirilmesini metafizik bir gerekçeye dayandırmaktadır. Şöyle ki, Halife Me'mun'un rüyasında Aristo'yu gördüğünü, uyanınca da etrafındakilere Aristo'yla ilgili sorular sorduğunu ve onların da Grekçeyi iyi bilen kişi olarak sorularını en doğru bir şekilde cevaplayabilecek kişinin Huneyn olduğunu söylediklerini aktarır.⁹⁶ Bunun üzerine halife, Huneyn'e büyük ödemeler yaparak antik Grek filozofları ile Aristo'nun eserlerinin çevirisini, daha önce çevirisi olan eserlerin de tahkikini yapmasını istemiştir.⁹⁷ Ayrıca Halife Me'mun, Huneyn b. İshak'ın başında bulunduğu bir heyet organize ederek antik Grek medeniyetine ait eserleri toplamak üzere Bizans'a göndermiştir. Böylece büyük meblağlar karşılığında çevirisi yapılacak

⁸⁷ Ziriklî, *el-'Alâm*, 1,294; Huneyn b. İshak, *el-Mesâil fi't-tıbb li'l-müteallimin*, mukaddime, 6.

⁸⁸ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ*, 262.

⁸⁹ İbnü'l-Kıffî, *İhbâri'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ*, 132; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ*, 262.

⁹⁰ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ*, 259.

⁹¹ Fahri Macit, *İslam Felsefesi Tarihi*, 31.

⁹² İbn İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 870.

⁹³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 301.

⁹⁴ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ*, 260.

⁹⁵ Amir Reşid Semrai, *Asaru Huneyn*, 6.

⁹⁶ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ*, 259.

⁹⁷ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eṭṭibbâ*, 259.

pek çok kitap temin edilmiştir.⁹⁸ İbnü'n-Nedîm, Halife Me'mun'un Bizans imparatorlarıyla iyi bir ilişkisinin olduğunu ve bu vesileyle de Bizans imparatoruna bir mektup yazıp kadim Grek eserlerinin Bizans kütüphanelerinde araştırılması ve bir kısmının Bağdat'a gönderilmesini istediğini, önceleri buna yanaşmayan imparatorun daha sonra bu isteği kabul ettiğini ifade etmektedir.⁹⁹ Hatta Halife Me'mun'un Bizans'tan alınan haraç karşılığı olarak kitap temin ettiği ifade edilmektedir.¹⁰⁰

Huneyn b. İshak'ın kitap derlemeleri için oluşturulan heyete seçilmesi onun Grekçe, Süryânîce, Farsça ve Arapça bilmesinin yanı sıra aynı zamanda mezkûr dillerin kültürü ve literatürü hakkında derin bilgiye sahip olmasıyla da ilişkilidir. Zira eser temin etmeye başlamadan evvel hedeflenen muayyen eserleri elde etmek üzere seyahatini planlamıştır. Huneyn b. İshak, risalesinde çevirisini planladığı kitapları bulabilmek için Bizans topraklarının en ücra köşelerine kadar seyahat ettiğini ve bu seferlerde nerelere kadar ulaştığını, bir kitabı bulabilmek için o günün ulaşım koşullarına göre ne kadar geniş bir coğrafyayı kat ettiğini bizzat kendisi anlatmıştır. Huneyn, bu durumu risalesinde şöyle aktarmaktadır: *“Muasırlarımızdan hiç kimse bugüne kadar fi'l-Burhan (De Demonstration)'ın tam bir Grekçe yazmasını rastlamamıştır. Curcis b. Buhtîşû bu kitabı bulmak için onca çaba harcadı. Ben de kitabı elde etmek için gayret ettim. Kitabı bulabilmek için el-Cezîre, Şam'ın tümü, Filistin ve Mısır toprakları İskenderiye'ye varıncaya kadar birçok yere başvurdum. Ancak kitaptan bir şey bulamadım. En nihayetinde Şam'da gayrimuntazam ve noksan bir nüshasından başka bir şeye erişemedim.”*¹⁰¹ Toplanan Grekçe eserlerin tercüme edilmesi gerekliliği ve Beytülhikme'de Grekçe bilen uzmanların azlığı sebebiyle halifenin, Huneyn b. İshak'ı çeviri işleri için görevlendirmesi zorunlu hale gelmiştir. Böylece Beytülhikme'de halife için çok sayıdaki eserin bir kısmını Süryânîceye bir kısmını da Arapçaya çevirmeye başlamıştır.¹⁰² Huneyn'in yaptığı tercüme karşılığında Halife Me'mun'un tercüme edilen kitaplar ağırlığınca altın verdiği kaydedilmektedir.¹⁰³ Hatta ağır olması için kitapların kalın olanını seçtiği, tercüme ederken de satır aralarını geniş tuttuğu, şerhler yazdığı ve harfleri büyük yazdığı kaynaklarda ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Dolayısıyla Huneyn b. İshak yaptığı çeviri işinde hatırı sayılır bir kazanç sağlamış, bu da yaşayış tarzına yansımıştır. İbn Hallikan (ö. 681/1282), ilim muhitlerine mensup Huneyn b. İshak'ın günlük yaşayış ve çalışmalarına dair bir kesiti bize eserinde sunmuş bulunmaktadır. Bu kayıtlarda; *“Huneyn b. İshak, günlük at gezintisini tamamladıktan sonra ilk olarak bir halk hamamında vazifeli nazır ve diğer hizmetkârlar tarafından yıkanmaktadır. Buradan çıkınca geniş ve ferah elbiseler giyinir, bir şerbet içer ve bir çörek yiyerek uzanır, istirahatata çekilir ve bazen de uykuya kalır. Bu hafif uykuya müteakip bedenini tütsülemek için güzel kokular yakılır ve genellikle çorba, temiz bir tavuk ve ekmekten oluşan öğle yemeğinin getirilmesini emrederdi. Sonra yeniden kısa bir uykuya dalar ve uyanmasını müteakip dört ölçek miktarında içki olmak üzere ve ayrıca şayet taze*

⁹⁸ İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî (ö. 660/1262), *Buğyetü't-taleb fi târîhi Haleb*, I- XII, thk, Süheyl Zekkar, (Beirut; Dârü'l-Fikr, ty.) 6/1985.

⁹⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 790.

¹⁰⁰ Mahir Abdülkadir Muhammed, *Huneyn b. İshak el-asrû'z-zehebi li't-terceme*, 47.

¹⁰¹ Huneyn b. İshak, *Risale-i Huneyn b. İshak ila Ali b. Yahya: fi zekere ma turcime min kutubi calinus*, thk. Mehdi Mukakik, (Tahran; Müessesesi-i Mütalaat-ı İslam, 2001), 58; Mustafa Demirci, *Antik Yunan Kitaplarının Abbasiler Bağdat'ına Yolculuğu*, 59.

¹⁰² Hasan Katipoğlu, *Huneyn b. İshak*, 377.

¹⁰³ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi t̄abaqâti'l-eṭṭibbâ*, 260.

¹⁰⁴ Zirikli, *el-'Alâm*, 2/ 287.

meyve yemeyi arzularsa içinde dilimlenmiş ayva ve Şam elmaları bulunan yıllanmış şarap dolu bir kadehi yudumlardı.”¹⁰⁵

Huneyn b. İshak, Halife Me'mun vefat ettikten sonra nedenini bilmediğimiz bir olaydan dolayı bir süreliğine Beytülhikme'deki görevinden ayrılmıştır. Bu süre zarfında Bizans toprakları, İskenderiye ve Şam bölgelerine ilmî seyahatler yapıp Grekçe ve Süryânîce kitaplar derlemiştir.¹⁰⁶ Huneyn b. İshak'ın Bizans topraklarına sık sık kitap elde etmek için seyahatler yapması ve Bizans imparatoruyla yakın ilişkiler kurması Halife Mütevekkil'i (847-861) onun hakkında Bizans ajanı olduğu zannına sevk etmiştir.¹⁰⁷ Hatta Halife Mütevekkil, Huneyn'i özel doktoru olarak tayin etmeden önce onun sadakatini sınınamıştır. Bu bağlamda bir gün halife, Huneyn'i yanına çağırarak 50 bin dirhem vereceğini, buna mukabil ondan bir düşmanını öldürmek için zehir hazırlamasını istediğini ve bu talebin gizli kalması gerektiğini söylemiştir. Huneyn ise böyle bir zehir yapmayı bilmediğini, sadece hastaları iyileştiren ilaç yapabildiğini ve böyle bir zehri hazırlamak için uzun süreye ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Halife, emrini yerine getirmediği için Huneyn'i zindana attırmıştır ve bir kişiyi de onu günbegün izleyip gelişmeleri raporlaması için görevlendirmiştir.¹⁰⁸ Huneyn, hapiste yaklaşık bir yıl tutulmuş ve bu süre zarfında bulunduğu duruma aldırış etmeden eser telif etmeye ve tercüme yapmaya devam etmiştir.¹⁰⁹ Halife, Huneyn'in söylediklerinde samimi olduğunu görünce, bunu yalnızca onu denemek amacıyla yaptığını belirterek tahliyesini sağlamıştır. Hemen akabinde halife yanına bir miktar para, değerli eşya ve kılıç olarak Huneyn'i de beraberinde getirtmiştir. Ona; *“eğer dediğimi yapsaydın bütün bunları sana verirdim. Ama sen bunu yapmayınca kat be katını kazandın.”* diyerek Huneyn'e teberru ve ihsanda bulunmuş ve onu özel doktoru olarak tayin etmiştir.¹¹⁰ Ayrıca Beytülhikme'ye tekrar dönen Huneyn'i başhekim olarak vaziflendirmiştir.¹¹¹ Tüm bunlardan sonra Huneyn, halifeye yakınlıkla böyle bir denemeye gerek olmadığını ve saygılı bir eda ile *“dinin bize düşmanlarımıza bile güzelliği ve iyilik yapmayı öğütlemesine rağmen nasıl olur da dostlarımıza yakınlarımıza böyle bir şey yapabiliriz”* diyerek sitemini ifade etmiştir.¹¹² Ayrıca etik olarak hekimliğin insanlara zarar vermeyi engellediğini ve insanlara fayda sağlamakla yükümlü olduğunu halifeye ifade etmiştir.¹¹³

Halife Mütevekkil, Beytülhikme'nin başında olan Yuhannâ b. Mâseveyh'in ölümünün ardından Huneyn b. İshak'ı, Beytülhikme'nin reisliğine atamıştır.¹¹⁴ Bunun yanında Mütevekkil'in özel tabibi ve *“emin ale't-tercüme”* unvanıyla Beytülhikme'de tercüme kurulunun da başına getirilmiştir. Bu durumundan

¹⁰⁵ Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan(681/1282), *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebna'i'z-zaman*, I-VII, thk. İhsan Abbas, (Beyrut; Dâru Sadır, 1900), 2/ 217.

¹⁰⁶ Ağırakça, Ahmet, *İslam Tıp Tarihi (Başlangıçtan VII/XIII Yüzyıla Kadar)* (İstanbul; Çağdaş Basım, 2004), 110.

¹⁰⁷ Ahmed b. Muhammed b. Abdullah Dübyan, *Huneyn b. İshak: dirase tarihiyye ve lugaviyye*, 1/ 81.

¹⁰⁸ İbn Ebü Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etıbbâ*, 261.

¹⁰⁹ İbnü'l-Kıftî, *İhbâri'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ*, 135.

¹¹⁰ İbn Ebü Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etıbbâ*, 271; Ahmed b. Muhammed b. Abdullah Dübyan, *Huneyn b. İshak: dirase tarihiyye ve lugaviyye*, 1/ 85.

¹¹¹ İbn Ebü Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etıbbâ*, 271.

¹¹² İbnü'l-Kıftî, *İhbâri'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ*, 135.

¹¹³ İbn Ebü Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etıbbâ*, 261.

¹¹⁴ İbn Ebü Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etıbbâ*, 271.

Huneyn büyük bir itibara nail olmuştur.¹¹⁵ Böylece Huneyn b. İshak'ın kariyerinin en verimli merhalesini, Mütevekkil döneminde gerçekleştirdiği ve kariyerinin zirve noktasına ulaştığı ifade edilmektedir.¹¹⁶ Bu dönemde yaptığı tercüme ve icra etmiş olduğu faaliyetlerle büyük bir kazanç sağlamıştır. Bu da Beytülhikme'de bulunan meslektaşlarının kıskançlığını üzerine çekmiştir. Aralarında yakınlarının da bulunduğu bu kişiler halife ile arasını açmaya çalışmışlardır.¹¹⁷ Hasımları, Huneyn'in sadece tercüme yaptığını ve bundan başka hünerinin olmamasına rağmen hekimlik taslayarak büyük ücretler aldığı yönünde şikayetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca onlarla aynı parayı aldığından yakınmışlardır. Kılıç ustası ile süvarinin aynı ücreti almadığını öne sürerek kılıç ustasının süvarilere hizmet ettiği gibi onlara hizmet ettiğini ifade ederek Huneyn'i hakir görmüşlerdir.¹¹⁸ Zira yukarıda belirttiğimiz gibi Yuhannâ b. Mâseveyh, Huneyn'in daha öğrenciliğinin ilk dönemlerinde Grekçe öğrenip hekim olmasını beklemediğini ifade etmiştir.¹¹⁹ Yine, Kâtip et-Tayfurî, Huneyn'e karşı oluşturulan karalama kampanyasının başını çeken, onu kıskanan ve kendisine kin besleyen kişilerden biridir. Huneyn'e karşı bir komplo tasarlamıştır. Buna göre Tayfurî, Nesturî mezhebinin ileri gelenlerini Bağdat'ta bir evde toplamıştır. Huneyn'in tepki göstereceğini bildiği halde o sırada kutsanması için Hz. İsa ve havarilerinin resmindeki el motiflerinin içerisinden kandil yaptırmıştır. Huneyn de kastını anlamayarak tuzağına düşmüş ve buna tepki göstererek "*resimdeki ne İsa ne de havarilerdir onlar sadece resimdir.*" diyerek kutsanmasına karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Tayfurî, Huneyn'e hakaret ederek Halife Mütevekkil'e onun dinî değerlerine saygısızlık yaptığı gerekçesiyle şikâyetle bulunmuştur. Sonra da bütün Nesturî kilisesine durumu bildirmiştir. Bundan dolayı Bağdat Nesturîleri'nin lideri Theodosios, Huneyn'i aforoz etmiştir.¹²⁰ Dahası Theodosios, Huneyn'in dinlerinin sembollerine hakaret ettiğini söyleyerek halifeden onu cezalandırmasını talep etmiştir. Halife Mütevekkil de dinî değerlere saygısızlık gerekçesiyle Huneyn'i görevinden alarak hapse attırmıştır. Yerine Tayfurî'yi getirmiş ve Huneyn'in yaptığı ilaçlardan kendisine sunulmamasını emretmiştir.¹²¹ Huneyn altı ay hapiste kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Söz konusu olaydan sonra Huneyn'in yirmi yıl daha yaşadığı kaydedilmektedir.¹²²

Yukarıda bahsettiğimiz suçlamaların aksine Huneyn b. İshak, Hristiyan olup Nesturî mezhebine müntesiptir. Mütedeyyin bir hayat sürmüş ve Hristiyan din alimlerinin giysisi olan Zinâr cübbesini giymiştir. Ayrıca Hristiyan geleneğe göre tek eşli bir evlilik sürdürmüştür.¹²³ Ancak, Doğu Kilisesi'nde ortaya çıkan ikonoklazm (tasvir aleyhtarlığı) ile suçlanarak¹²⁴ daha önce bahsettiğimiz komplonun dışında, dinî inancına bağlı başka bir komploya daha maruz kalmıştır. Nitekim Beytülhikme'de tabip olan Buhtîşû b. Cibrâil, Huneyn'e karşı bir hileye başvurarak Huneyn'in Hristiyanlığa ters düşen sapkın heteredoks

¹¹⁵ Ahmet Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, 110.

¹¹⁶ Ahmed b. Muhammed b. Abdullah Dübyan, *Huneyn b. İshak: dirase tarihiyye ve lugaviyye*, 1/86.

¹¹⁷ Huneyn b. İshak, *Kitâbü'l-aşr makalat fi'l-ayn*, Giriş Max Meyerhof, 17-18 .

¹¹⁸ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ*, 265.

¹¹⁹ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ*, 258.

¹²⁰ İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec Barhebraeus Yuhannâ (685/1286), *Târîhi muhtasarü'd-düvel*, thk. Anton Salhanî, (Beirut; Daru's-Şark, 1992), 145.

¹²¹ İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-etibbâ ve'l-hükemâ*, 70.

¹²² de Lacy O'leary, *'Ulum el-Yunan ve Subuli İktikalihe ila'l-Arab*, 231.

¹²³ Muhammed Abdülhamid el-Hammud, *Medresetu Huneyn b. İshak*, 206.

¹²⁴ Ruska, Julius Ferdinand, *"Huneyn b. İshak"* MEB İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: MEB yayınları, 1987) 6/ 590.

inanca sahip olduğunu halifeye göstermeye çalışmıştır. Bu iddiayı halifeye kanıtlamak için Buhtîşû, Huneyn'e karşı bir tuzak kurmuştur. Bu amaçla bir hizmetçi vasıtasıyla halifeye içerisinde Hz. Meryem, Hz. İsa ve meleklerin suretinin olduğu bir ikon göndermiştir. Daha sonra halifenin huzuruna çıkıp, söz konusu ikonu kutsamış ve bütün Hıristiyanların bunu kutsadığını, ayrıca bu ikonun onlar için bir simge olduğunu ifade etmiştir. Sonra da halifeye Hıristiyan olarak bilenen ve hizmetinde bulunan bir kişinin bu şîara hakaret edip onu inkâr eden bir zındık, mülhid olduğunu ancak Hıristiyanlık abası altında saklandığını söylemiştir. Halife bu kişinin kim olduğunu sorunca da Buhtîşû, Huneyn olduğu cevabını vermiştir.¹²⁵ Halife, Huneyn'i huzuruna getirterek onu denemek için bahsedilen ikonu eline almış ve ikon hakkındaki görüşlerini sormuştur. Huneyn bunun herhangi bir suret olduğunu söyleyerek hakarete bulunmuştur. Bunun üzerine Buhtîşû bunun cezasını halifeye sormuş halife de patriklerin görüşüne başvurmuştur. Patrikler ceza olarak Huneyn'e seksen lanet getirince halife de ona lanet getirmiştir. Buna çok alınan Huneyn'in evine gittiği ve zehir içerek hayatına son verdiği kaydedilmektedir.¹²⁶

İbn Ebu Usaybia, Huneyn b. İshak'ın en yakınları, dindaşları ve dönemin en önemli hekimleri tarafından uğradığı çeşitli sıkıntıları ve onları nasıl aştığını anlatan risalesini olduğu gibi aktarmaktadır.¹²⁷ Mevzubahis risalede Huneyn'in halife nezdinde gözden düşürülmesi, ağır şekilde cezalandırılması ve en nihayetinde affedilerek önceki mevkisine ve önemine kavuşması anlatılmıştır.¹²⁸ Huneyn, çektiği meşakkatin sebebini mesleğinde hızlı yükselişine bağlamaktadır. Buna göre onun bu yükselişi ve halife nezdindeki itibarı gerek meslektaşları gerekse akraba ve çevresi arasında kıskançlığa sebep olmuştur. Kendisine sıkıntı çektiren kişilerin genelde ilim öğrettiği, iyilikte bulunduğu, ilmî katkılarda bulunarak şehir halkı arasında itibar sahibi olmalarını sağladığı kişiler olduğunu aktarır. Söz konusu kişilere Galen'in ilimlerini öğrettiğini ancak bunların iyiliğe kötülükle cevap verdiğini kaydeder. Tüm bu kişilerin kendilerine yaptığı iyiliklerini gizledikleri ve kamuoyunda onun aleyhtarlığını yaptıklarını, böylece iftiralara maruz kaldığını ve gözden düşürüldüğünü aktarmaktadır. Bundan dolayı hapsedildiğini ve elindeki her şeyi kaybettiğini hatta elinde okuyabileceği tek bir kitap sayfasının kalmadığını söylemektedir. Ancak daha sonra Allah'ın bir lütfü olarak tekrar eski konumuna geldiğinden söz etmektedir. Bu risalede çevresindekilerin kıskanmalarının sebebini kendisinin onlardan daha bilge bir hekim ve mütercim olmasıyla ilişkilendirmektedir.¹²⁹

Huneyn'in, İshak ve Davud adında iki oğlu vardır. Her iki oğlunun da babalarının mesleği olan hekimliği sürdürdükleri anlaşılmaktadır. İshak ayrıca felsefeye yönelmiş, birçok çeviri yapmış ve babasının kine yakın bir şöret elde etmiştir. Buna karşın, Davud ile ilgili sadece hekim olduğuna dair bilgi bulunmakta olup, herhangi bir çeviri yaptığına dair bilgi yoktur.¹³⁰ Huneyn, çocuklarının eğitimine büyük ehemmiyet göstermiş ve aynı zamanda onların hocası olmuştur. Hatta çocuklarının eğitimi için

¹²⁵ İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-eti'bbâ ve'l-hükemâ*, 69-70.

¹²⁶ İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-eti'bbâ ve'l-hükemâ*, 70.

¹²⁷ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eti'bbâ*, 263.

¹²⁸ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eti'bbâ*, 265.

¹²⁹ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eti'bbâ*, 265.

¹³⁰ İbnü'l-Kıftî, *İhbâri'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ*, 132.

gelişimlerine uygun kitaplar telif etmiştir. Bunlardan ilki *Üstuskat* adlı kitaptır ve iki oğlu için soru cevap metoduyla yazmıştır. Bu kitapta çocuklarına Yunan tarihi ile ilgili bilgiler vermiş ve Hipokrat'ın iki oğlu Taslus ve Dracon'dan bahsetmiştir.¹³¹ Diğer kitabı ise çocuklarının tıp eğitimi için hazırladığı *Kitabu fi'l-Ayn*'dir. Soru cevap metoduyla telif edilmiş olan bu kitap üç fasikülden oluşmakta ve 209 meseleyi ele almaktadır.¹³² Ayrıca İbn Ebû Usaybia, Huneyn'in Galen'in 16 eserini çocuklarının eğitimi için soru cevap şeklinde telhis ettiğini ifade etmektedir. Huneyn'in soru cevap metoduyla telif ettiği eserlerin amacının çocukların eğitimi olduğunu söylemektedir.¹³³ Huneyn kitaplarında kendi döneminde uygulanan tedaris metodu hakkında bilgi vermektedir. Verilen bilgilere göre medresede bir ders halkası oluşturulur ve o dersin hocası etrafında toplanırdı. Ders hocası muteber kabul edilen bir kaynaktan okuma yaparak dersi işlerdi. Belli bir ders programı takip edilir ve okunan kitaplar şerh ve tefsir edilirdi. Ayrıca talebeler kendi yeterliliklerine göre ödev olarak derste işlenen kitabı okurdu.¹³⁴

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Huneyn dört bir taraftan derlediği kitapları İslam tıp literatürüne kazandırmak için tercüme etmeye başlamıştır. Huneyn b. İshak'ın yaptığı tercüme hakkında günümüze ulaşmış olan "*Risâletü Huneyn b. İshak ila 'Ali b. Yahya fi zikri mâ türçime min kütübî Calinûs bi'ilmîhi ve ba'zı mâ lem yütercem*" adlı eserinde ilk elden bilgilere ulaşmaktayız.¹³⁵ Huneyn b. İshak'ın çevirilerinde hedef dil olarak Arapçadan daha çok Süryânîceyi seçtiği anlaşılmaktadır. Zira risalesinde Galen'e ait 129 eserden 95'ini Süryânîceye 39'unu ise Arapçaya çevirdiğini görmekteyiz. Ancak bazı eserlerin her iki dile de çevirisini yaptığını hatırlatmakta fayda vardır.¹³⁶

Huneyn, Galen'in eserlerinin dışında, ilk çağın en önemli hekimi Hipokrat¹³⁷ ve filozof Aristo'nun eserlerinden de çeviri yapmıştır.¹³⁸ Yine Huneyn b. İshak, çeviri yaptığı yazarlar arasında tabiatçı felsefecilerden Artemidoros¹³⁹ ve ilk çağ filozoflarından Eflâtun da¹⁴⁰ yer almaktadır. Huneyn, yaptığı bu çeviriler sayesinde, Galen'in Orta Çağ'daki tıp alanında hekimler arasında itibar kazanmasını ve Aristo'nun da felsefe sahasında nihai hakimiyetini sağlamıştır.¹⁴¹ Huneyn'nin antik Grek medeniyetinin önemli mimarlarından Aristo, Hipokrat ve Galen'den yaptığı çevirilerle ilgili R. Joseph Petrucelli, "*tıp ve bilimde Aristo, Hipokrat ve Galen eserleri en çok tercüme edilendir. Bu çeviriler arasında yer alan birçok eserin orijinal Grekçe nüshaları kaybolmuştur. Daha sonraki kuşaklara sadece Arapçaya tercüme edilen nüshalar kalmıştır.*" sözünü kaydetmektedir.¹⁴² Yine Huneyn'in çevirileriyle yaptığı katkılarla ilgili olarak Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) şu ifadeyi kullanmaktadır: "*mütercimler olmasaydı, ilk dönemde Arapların Grekçeyi bilmemeleri nedeniyle temel*

¹³¹ Mesu'dî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mesu'dî (346/957), *et-Tenbih ve'l-işraf*, (Leiden : E.J. Brill, 1967), 143.

¹³² İbn Ebû Usaybia, '*Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-e'tıbbâ*, 272.

¹³³ İbn Ebû Usaybia, '*Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-e'tıbbâ*, 272.

¹³⁴ Huneyn b. İshak, *Risale*, 21.

¹³⁵ Huneyn b. İshak, *Risale*, 1; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 434; Şevki Dayf, *Tarihü'l-edebi'l-Arabî*, 4/132.

¹³⁶ Huneyn b. İshak, *Risale*, 2-64; Hasan Katipoğlu, İlhan kutluer, *Huneyn b. İshak*, 378.

¹³⁷ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 808.

¹³⁸ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 914.

¹³⁹ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 826.

¹⁴⁰ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 800.

¹⁴¹ Max Meyerhof, "*mine'l-İskenderiye ila Bağdad*", *Turasu'l-Yuanî fi'l-hadarati'l-İslamiyye*, trc. Ahmed Bedevî, 37-100, (Beyrut; Dâru Nehdati Mısır, 1980) 79; editör Bayram Ali Çetinkaya, *Doğu'dan Batı'ya düşüncenin serüveni*, 5/273-274.

¹⁴² Albert s. Lyons, R. Joseph Petrucelli, *Çağlar Boyu Tıp*, trc. Nilgün Güdücü, (İstanbul; Omas, t.y.) 256.

*Greğe eserlerinden yararlanılmazdı!*¹⁴³. Ayrıca Ahmed Emin, Huneyn'in yaptığı tercümelemin dakik ve kapsamlı olduğunu ifade eder. Öyle ki alimlerin Huneyn'in çevirilerini bir başka kimsenin yaptığı çevirilerden rahatlıkla ayırt edebildiklerini belirtir.¹⁴⁴

Huneyn, yaptığı çevirilerle İslam tıp literatürüne katkı sağladığı gibi telif ettiği eserlerle de katkı sağlamıştır. Nitekim göz anatomisi, fizyolojisi ve patolojisi hakkında Galen'in ve Hipokrat'ın eserlerine dayanarak ortaya koyduğu *Kitâbü'l-Aşr Makalat fi'l-Ayn* önem arz etmektedir.¹⁴⁵ Söz konusu eserde üçü aynı olan beş göz resmi bulunmaktadır. Mevzubahis resimler siyah ve kırmızı çini mürekkeple yapılmıştır. Gözün camsı yapısı farklı bir renkte çizilmiştir.¹⁴⁶ Fuat Sezgin, Huneyn'in göz hastaları için beynin anatomisi, fizyolojisini ve patolojisini kavramak amacıyla çalışma yapanların ilki olduğunu ve Arap hekimlerinin bundan sonra bu yöntemi kullandıklarını ifade etmektedir.¹⁴⁷ Bunun yanı sıra Fuat Sezgin, halihazırda, bize ulaşan göz anatomisine ilişkin ilk resimlere Huneyn b. İshak'ın eserinde rastlandığını zikretmektedir.¹⁴⁸

Latince'de Isagoge Johanniti olarak şöhret bulan Huneyn'in¹⁴⁹ *Kitâbü'l-Aşr Makalat fi'l-Ayn* adlı eserinin Latinceye iki kez çevirisi yapılmış ve bu sayede Avrupa'ya ulaşmıştır. Bunların ilki Demeterios takma ismiyle Sicilyalı bir bilim insanı tarafından yapılmıştır. Bu çeviride Huneyn'in ismi gizlenmiştir. Çeviriye *Galenı Liberde Oculis* adı verilmiş ve 1541 senesinde yayınlanmıştır. İkincisi Kostantinos Afrikos tarafından yapılan çeviridir. Çeviri *Liber de Oculis* adıyla 1515 yılında neşredilmiştir.¹⁵⁰ Ayrıca Huneyn b. İshak'ın, *Aşr Makalat fi'l-Ayn*, eseri temel başvuru kaynağı olmuş ve orta çağ İslam aleminde göz hekimleri yeterlilik imtihanlarında bu kitaptan sorumlu tutulmuş, bu kitaptan sorulan soruları cevaplayabilenler göz hekimi olabilmıştır.¹⁵¹

Huneyn b. İshak'ın, diğer önemli eserlerinden biri soru cevap metoduyla halife Me'mun devrinde telif ettiği *Kitâbü'l-Mesâ'il fi't-Tıbb li'l-Müte'allimîn* adlı eseridir.¹⁵² Eser genel insan anatomisi ile ilgili giriş niteliğinde el kitabı özelliği taşımaktadır.¹⁵³ Bu kitap tıpta bilinmesi zaruri olan bilgiler içeren 8 fasikülden oluşmaktadır. Birinci fasikülde tıp terminolojisi, ikinci fasikülde hastalıklar, üçüncü fasikülde hastalıkların nedenleri, dördüncü fasikülde semptomlar, beşinci fasikülde farmakoloji, altıncı fasikülde drog ve kompleks ilaçlar, yedinci fasikülde nabız, son fasikülde ise humma ve üroloji hakkında bilgiler

¹⁴³ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi (1067/1657), *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-VI, nşr., M. Şerefettin Yaltkaya ve Kilişli Rifat Bilge, (Ankara; Milli Eğitim Bakanlığı, 1941-43), 4/1271.

¹⁴⁴ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, 1/ 301.

¹⁴⁵ Huneyn b. İshak *Kitâbü'l-Aşr makalat fi'l-ayn*, 69.

¹⁴⁶ Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, I- V, trc. Abdurrahman Ali, Eckhard Neubauer, (İstanbul; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008), 4/ 3.

¹⁴⁷ Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, 4/16.

¹⁴⁸ Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, 4/ 8, 19.

¹⁴⁹ Peter E. Pormann, *Tıp*, 100.

¹⁵⁰ Ahmet Ağırakça, *İslam tıp tarihi*, 119.

¹⁵¹ İbnü'l-Uhuvve, Ziyâüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî (ö. 729/1329), *Kitâbü'l-Kurbe fi me'âlimi'l-hisbe*, (Kahire, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb 1976), 257.

¹⁵² İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etıbbâ*, 271.

¹⁵³ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etıbbâ*, 271; Ahmet Ağırakça, *İslam Tıp tarihi*, 116.

bulunmaktadır.¹⁵⁴ Yine bu eser Selçuklu medreselerinde 9. ile 14. yüzyıllarda tıp tahsilinin birinci senesinde okutulmuştur. Aynı döneme tekabül eden Avrupa tıp okullarında eserin Latince çeviri Johannitus ders kitabı olarak işlenmektedir.¹⁵⁵

Huneyn b. İshak'ın, telif ettiği en önemli eserlerden biri de şüphesiz *Nevâdirü'l-Felâsife ve'l-Hükema'*dır.¹⁵⁶ Söz konusu eserde Huneyn şöhret bulmuş filozof ve hekimlerin özlü sözleri ile aforizmalarını aktarmaktadır. Bilhassa kısa ama derin anlam taşıyan sözlerine yer vermektedir. Lokman Hekim'in hikmetli sözleri ve Hipokrat'ın tıp ilmiyle ve hastaların tedavisiyle ilgili söylediği özlü sözleri ve aforizmalarını aktarmaktadır. Bununla birlikte kitapta teşhis ve tedavi süreci ile hastalara sunulan reçeteler sözlü kültürün etkisiyle kafiyeyle şiirsel kısa ifadelerle ifade edilmektedir. Bundan anlaşıyor ki tedavi tavsiyesi, reçetesi veya hastalıktan korunma gibi konularda hastaların hafızasında kalacak bir şekilde kısa ama derin anlam taşıyan özdeyişlerle belirtilmiştir.¹⁵⁷

Kullandığımız referans eserlerde Huneyn'in ölüm tarihi ihtilaflıdır. İbnü'n-Nedim, salı günü 6 Safer 260 senesinde vefat ettiğini kaydetmektedir.¹⁵⁸ İbnü'l-Cevzî de 260 senesinde vefat edenler arasında onu zikretmektedir.¹⁵⁹ Ancak İbn Ebu Useybia, Huneyn'in 264 yılında vefat ettiğini ifade etmektedir.¹⁶⁰ Netice itibarıyla, Huneyn b. İshak'ın dönemine daha yakın olması ve ayrıca onun çalışmalarına eserinde değinmiş olması, İbnü'n-Nedim'in tespitinin daha isabetli olacağı konusunda bize yakın gelmektedir. Bu doğrultuda, Huneyn'in 260/873 yılında vefat ettiğini söyleyebiliriz.

Sonuç

Hıre şehri III.-VII. yüzyıllarda önemli bir bilim merkezi olmuştur. Burada tıp, felsefe, teoloji ve filoloji alanında mühim bilimsel faaliyetler yürütülmüştür. Huneyn b. İshak'ın böyle bir ortamda neş'et etmiş olması ilme yönelmesini sağlamıştır. Böylece yaşamının ilk dönemlerinde ilim elde etmeye koyulmuştur. Ayrıca babasının eczacı olması daha çok tıp alanına yönelmesini sağlamıştır. Böylece dönemin en ünlü tıp bilginlerinden Yuhannâ b. Mâseveyh'in Bağdat'ta ilim meclisine katılmıştır. Ancak üstadı ile giriştiği anlaşmazlık ilim hayatını başka bir serüvene yönlendirmiştir. Nitekim tıp ilminin kaynaklarını mütalaa etmek için Grekçe öğrenmeye karar vermiştir. Bu amaçla zaman kaybetmeden İskenderiye'ye gitmiştir. Burada ileri bir seviye Grekçe öğrenmiştir. Ayrıca Grek tıp literatürüyle birlikte felsefe literatürüne haiz olmuş ve kaynaklarını alarak Bağdat'a dönmüştür. Kendini yetiştiren Huneyn, kısa süre içerisinde ilim merkezi Bağdat'ta bilim insanlarının dikkatini çekmeyi başarmıştır. Zaman kaybetmeden dönemin ilim faaliyetlerinin icra edildiği Beytülhikme'ye katılmıştır. Burada çeviri faaliyetleri icra etmesinin yanı sıra

¹⁵⁴ Huneyn b. İshak (ö. 260/873), *el-Mesâil fi't-tıb li'l-müte'allimin*, thk. Muhammed Mörşi Arab, Ebü Reyyan Muhammed Ali, (Kahire; Dârü'l-Kütübü'l-Mısri, 1978), 26.

¹⁵⁵ Terzioğlu, Arslan, "Bimaristan" TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 6/170.

¹⁵⁶ Huneyn b. İshak (ö. 260/873), *Nevâdirü'l-felâsife ve'l-hükemâ ve âdâbü'l-mu'allimine'l-kuðemâ*, thk. Abdullah Bedevî, (Lübnan; Dar Mektebetü Babilyon, 2009).

¹⁵⁷ Huneyn b. İshak, *Nevâdirü'l-felâsife ve'l-hükemâ*, 170-195.

¹⁵⁸ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 930.

¹⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülük ve'l-ümem*, 12/160.

¹⁶⁰ İbn Ebü Usaybia, 'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etübbâ, 264.

tabiplik de yapmıştır. Grek medeniyetinin mimarları Galen, Aristo ve Hipokrat gibi bilim insanlarının eserlerini tercüme etmiştir. Bu sayede Grek tıp literatürü ve Helenistik felsefenin İslam medeniyetinde intişar etmesini sağlamıştır. Ayrıca yaptığı tercümelere tutarlı metot uygulayarak tercümenin sistemleŝmesini sağlamıştır.

Huneyn yaptığı çevirilerin yanı sıra İslam tıp literatüründe telif eserleriyle de çığır açmıştır. Oftalmoloji ile ilgili yazdığı eser *Kitâbü'l-Aşr Makalat fi'l-Ayn* tıp alanında yeni bir yöntem baŝlatmıŝtır. Yine genel anatomi ile ilgili yazdığı eser *Kitâbü'l-Mesâ'il fi't-Tıb li'l-Müte'allimîn* sonraki dönemlerde ders kitabı olarak kullanılmıŝtır.

Kaynakça

- Abdulgani, Arif Ahmed, *Târîhü'l-Hîre fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, (Şam: Darû'l-Kinan), 1993.
- Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, (el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb; Mektebetü'l-ûsra, 1997.
- Ahmed b. Muhammed b. Abdullah Dübyan, *Huneyn b. İshak: dirase tarihiyye ve lugaviyye*, I-II (Riyad, Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1993)
- Albert s. Lyons, R. Joseph Petrucelli, *Çağlar Boyu Tıp*, trc. Nilgün Güdücü, (İstanbul; Omas, t.y.).
- Cevad Ali, *el-Mufaşşal fi târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, I-XX, (Beyrut; Daru's -Sâkî, 2001),
- de Lacy O'leary, *'Ulumû'l-Yunan ve sebilu İntikalihâ ila'l-'Arab*, Arapçaya trc. Vehîb Kâmil, (Kahire, Mektebetü'l-Nahda-1 Mısriye 1962)
- de Lacy O'leary, *İslam düşüncesi ve tarihteki yeri*, trc. Yaşar Kutluay, Hüseyin Yurdaydın, (Ankara; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1971).
- Demirci, Mustafa, *Antik Yunan Kitaplarının Abbasiler Bağdat'ına Yolculuğu, İslamiyat*, 7/ 2, 2004, 43-60.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. Hassân b. Cülcül el-Endelüsî (ö. 384/994), *Tabakâtü'l-etibbâ ve'l-hükemâ*; İshak b. Huneyn el-İbâdî (ö. 298/910), *Târîhü'l-etibbâ ve'l-felâsife*, thk., Fuad Seyyid, (Beyrut; Müessesetü'r-Risâle, 1985).
- Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm (ö. 385/995), *el-Fihrist*, trc. Ramazan Şeşen (İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019),
- Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan(681/1282), *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebnai'z-zaman*, I-VII, thk. İhsan Abbas, (Beyrut; Dâru Sadır, 1900).
- Edward G. Browne, *İslâm Tibbî*, trc. Enise Baş, (İstanbul; İnkılab, 2012).
- Edward G. Browne, *İslâm Tibbî*, trc. Enise Baş, (İstanbul; İnkılab, 2012).
- el-Cuburî, İbrahim Muhammed Ali, *Merakiz el-Hayeti'l-Fikriyye fi'l-Hire Kable'l-İslam*, *Mecelletü't-Terbiye ve'l-İlm*, 2012: 80-115,
- Fahri Macit, *İslam Felsefesi Tarihi*, trc. Kasım Turhan, (İstanbul Ayışu Kitapları 1998).
- Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, I- V, trc. Abdurrahman Ali, Eckhard Neubauer, (İstanbul; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008).
- Gutas, Dimitri, *Yunanca Düşünce, Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça çeviri hareketi ve erken Abbâsî toplumu*, trc. Lütfü Şimşek (İstanbul; Kitap Yayınevi, 2003),
- Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi (1067/1657), *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-VI, nşr., M. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge, (Ankara; Milli Eğitim Bakanlığı, 1941-43).
- Huneyn b. İshak, *Nevâdirü'l-felâsife ve'l-hükemâ ve âdâbü'l-mu'allimîne'l-qedemâ*, thk. Abdullah Bedevî, (Lübnan; Dar Mektebetü Babilyon, 2009).
- Huneyn b. İshak, *Risale-i Huneyn b. İshak ila Ali b. Yahya: fi zekere ma turcime min kutubi calinus*, thk. Mehdi Mukakık, (Tahran; Müessese-i Mütalaat-ı İslam, 2001),
- Huneyn b. İshak (ö. 260/873), *el-Mesail fi't-tıb li'l-müte'allimin*, thk. Muhammed Mörse Arab, Ebû Reyyan Muhammed Ali, (Kahire; Dârü'l-Kütübi'l-Mısri, 1978).
- Huneyn b. İshak (260/873) *Kitâbü'l-aşr makalat fi'l-ayn*, thk. Max Mayerhof, (Kahire, el-Matbaatü'l-Emiriyye, 1928).
- Huneyn b. İshak (ö. 260/873), *el-Mesail fi't-tıb li'l-müte'allimin*, thk. Muhammed Mörse Arab, Ebû Reyyan Muhammed Ali, (Kahire; Dârü'l-Cem'at'î'l-Mısriyye, 1978),
- İbn Ebû Usaybia, Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus es-Sa'dî el-Hazrecî (ö. 668/1269), *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ*, nşr. Nizâr Rızâ, (Beyrut; Daru Mektebeti'l-Hayat, ty.)
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâliki'l-emşâr*, I-XXVII; thk. Kamil Selman el-Cubûrî, (Beyrut; Darû'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010).
- İbnü'l-Uhuvve, Ziyâüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî (ö. 729/1329), *Kitâbü'l-Ğurbe fi me'âlimi'l-hisbe*, (Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb 1976).

- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî (ö. 660/1262), *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, I- XII, thk. Süheyl Zekkar, (Beyrut; Dârü'l-Fikr, ty.)
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem thk., Ammar Reyhavi Muhammed Berekat, I-XXIII, (Bağdat; Daru'r-Risaletü'l-Alemiyye 2013),
- İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec Barhebraeus Yuhannâ (685/1286), *Târîhi muhtasarü'd-düvel*, thk. Anton Salhanî, (Beyrut; Daru's-Şark, 1992).
- Katipoğlu, Hasan, İlhan Kutluer, "Huneyn b. İshak" TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, XVIII, 377-380.
- Kaya, M. Cüneyt, "Yûhannâ b. Mâseveyh" TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 213, XLIII, 582.
- Kazancî, Fuad Yusuf, *Usulu's-Sakafetü's-Süryânî fi Biladi Beyne'l-Nehreyni* (Bağdat: Darü's-Şuunî's-Sekafiyyeti'l-Amme2010),
- Mahir Abdülkadir Muhammed, *Huneyn b. İshak el-asrî'z-zehebi li't-terceme*, (Beyrut, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1987).
- Max Meyerhof, "mine'l-İskenderiye ila Bağdad", *Turasu'l-Yuanî fi'l-hadarati'l-İslamiyye" trc. Ahmed Bedevî, 37-100, (Beyrut; Dârü Nehdati Mısır, 1980).*
- Mesu'dî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mesu'dî (346/957), *et-Tenbih ve'l-işraf*, (Leiden : E.J. Brill, 1967).
- Muhammed Abdülhamid el-Hammud, *Medresetu Huneyn b. İshak ve ehemiyetihe fi't-tercümeti'l-Arabiyye, Mecelletu'l-Ma'rife*, Temmuz 2001/ 454, 188-222.
- Muhammed Ali Zerkan, *Huneyn b. İshak: Şeyhü'l-Mütericimini'l-Arab*, el-Arabî, 1983/1: sayı 192, 131-135.
- Nafia, Muhammed Mebruk, *Tarihu'l-Arab: Asru ma Kable'l-İslam*, (Kahire: y.y., 1948),
- Ruska, Julius Ferdinand, "Huneyn b. İshak" MEB İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: MEB yayınları, 1987)
- Sami Halef Hamarne, *Târîhu türasi'l-ulumî't-tıbbiyye 'inde'l-Arab ve'l-Müslimin*, (İdlib, Câmîati'l-Yermük, 1986).
- Samrai, Amir Reşid Abdülhamid Aluçı, *Asaru Huneyn b. İshak*, (Bağdad, Mecmaü'l-Lugati's-Süryânîyye, 1974).
- Semrai, Kemal, *Muhtasaru fi Tarihi't-Tibi'l-Arabi*, I-II, (Beyrut, Darü'n-Nidal, 1990)
- Söylemez, M. Mahfuz, *Bede'îlikten Hadariliğe Kûfe*, (Ankara; Ankara Okulu Yayınları, 2015)
- Söylemez, M. Mahfuz, *Bilimin Yitik Şehri Cündîşapur*, (Ankara; Ankara Okulu, 2015).
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Horasan'ın Bilim Merkezi: Mero* (Ankara;Ankara Okulu Yayınları 2016),
- Şabüşfî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. 388/998), *ed-Diyarat*, Thk. Korkis Avvad (Bağdat: Matbaatü'l-Maarif, 1966)
- Şehate Seyid Zağlul, *es-Süryânîye ve Hadarati'l-İslâmiyye*, (İskenderiye, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, Dârü'l- Ma'rifeti'l-Câmiiyye1975)